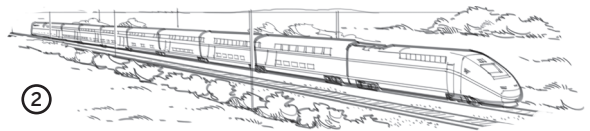


Camino's naar Santiago

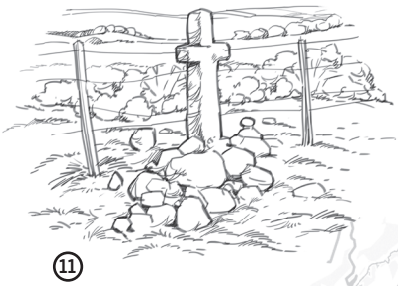


VIA PODIENSIS

Lyon



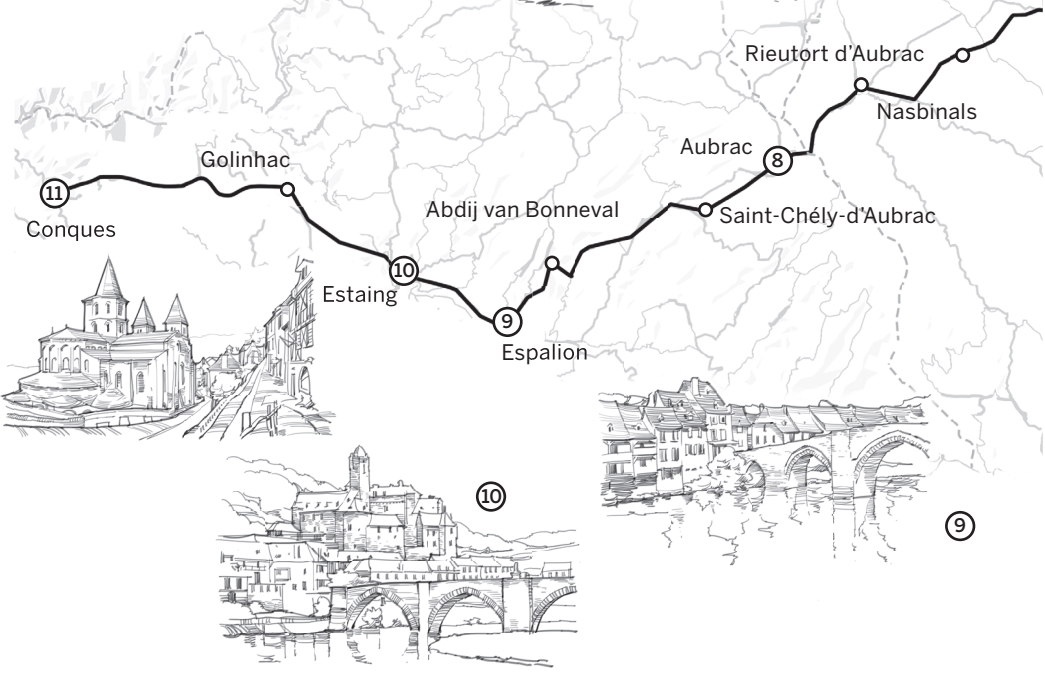
②
Luik-Guillemins



⑪



⑧



⑪
Conques

Golinhac

⑩
Estaing

⑨
Espaloin

Abdijs van Bonneval

Aubrac

⑧
Saint-Chély-d'Aubrac

Rieutort d'Aubrac

Nasbinals

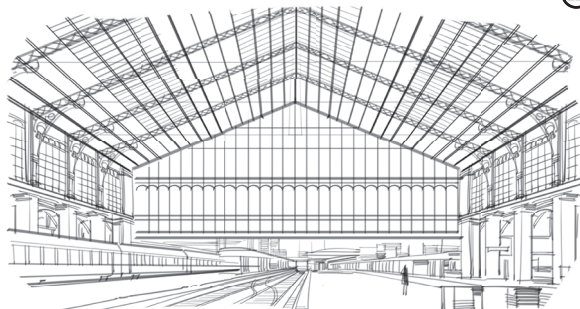
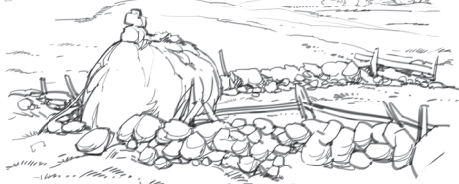
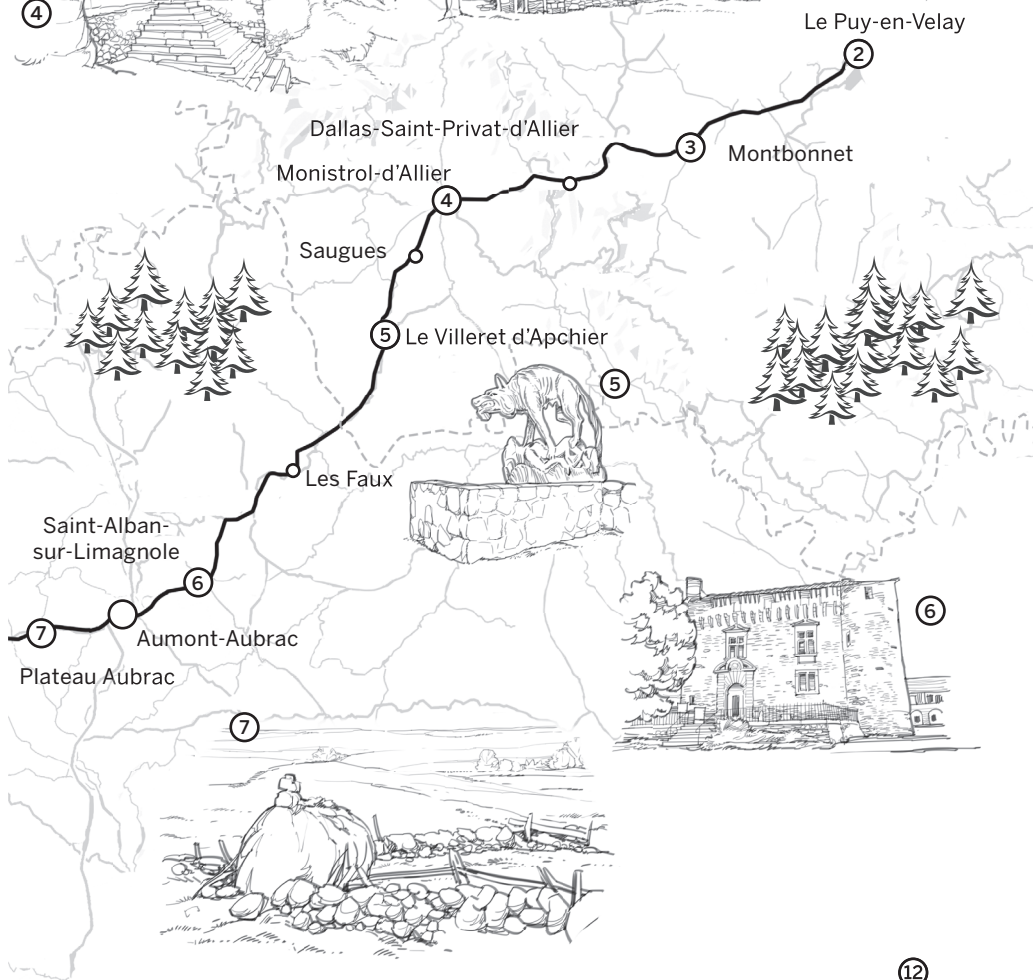
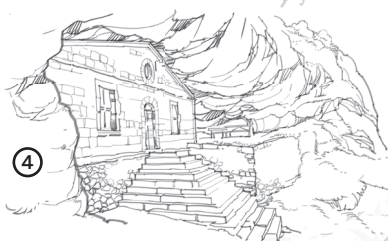
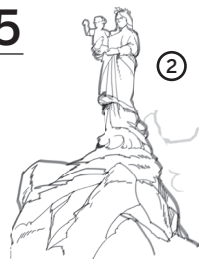


⑩



⑨

GR 65



Proloog

6 augustus

Op de Camino naar Santiago de Compostella,
in de bossen bij Conques in het Franse departement Aveyron

Hij deed met rustige bewegingen zijn rugzak af, legde die op het zachte mos naast het pad en knielde neer. Het weer was al de hele morgen druilerig, maar net op dat moment weken de wolken en verscheen de zon. De stralen vielen op zijn rugzak en de witte Camino-schelp lichtte op. Het was alsof een hogere macht dit moment wilde accentueren. De zang van de vogels zwol aan en net als in de zomer van 1995 overheerste de aardse geur van dampende varens.

Zijn hemd hing open en wapperde in de wind. Zijn zwarte, krullende borsthaar was nat van het zweet en glinsterde in het felle licht. Mijn denken vertraagde en ik zag dingen die ik normaal nooit zou registreren, zoals de kleur van zijn wandelkleren. Het grijs leek op de tint van het verweerde stenen kruis twee meter verderop.

Hij pakte zijn jachtmes uit zijn holster en bracht het blinkende lemmet naar zijn keel. Hij sloot zijn ogen en prevelde enkele woorden. Ik stond daar naast hem, maar kon niet bewegen. Ik kon alleen maar kijken naar wat zich voor mijn ogen voltrok. Was dit echt?

Hij rechtte zijn rug, ademde nog één keer diep in en uit, schreeuwde jouw naam en sneed zijn keel open, waarna hij gorgelend vooroverviel en met een doffe plof op de grond belandde. Bloed stroomde uit zijn hals en sijpelde naar het zanderige pad van de Camino.

Ik kon nog steeds niet bewegen. Mijn hele lichaam rilde. Ik zag de gouden ring aan zijn linkerhand en ik dacht aan jou, aan de vrouw die hem tot deze heldendaad had gedreven. Lotte...

Elf maanden later

13 juli

Lotte in Bosnië-Herzegovina

Het gedonder van de watervallen is indringend. Wauw! Wat een herrie! Ik buk me, til de urn op en klem de pot met Emil tegen mijn vochtige hemd. Ik loop nog een paar meter stroomafwaarts, stop en kijk om me heen. Ja, dit is de plek van de foto. Ik schop mijn sneakers uit, zet enkele passen op de dikke kiezels en luister weer. Bizar. Ik heb me nooit gerealiseerd dat een rivier zoveel verschillende klanken kan voortbrengen, van lieflijk kabbelend tot woest denderend.

De torenhoge rotswand met de schuimende watervallen lijkt voorover te hellen. Ik snuif. De wilde stroom heeft de specifieke geur van modder en bos na een regenbui. Ik zet de urn weer neer, hup over de hete kiezels naar de oever, trek aan een smalle boomstam en rol hem in het kolkende water. Het schommelende hout raast naar de bocht en verdwijnt dan uit het zicht. Ik adem een paar keer in en uit. Nog even en de boomstronk nadert het huis waar de échte Emil Jukić is geboren. De villa ligt halverwege een heuvel een paar honderd meter verderop, waar de rivier weer rustig meandert, met amper geluid. Je hoorde daar de vogeltjes zingen en je had zicht op diepblauw water en donkergroene heuvels. Het was er zo vredig. Volgens een bejaarde vrouw woonde daarachter de echte Emil Jukić en speelden de kinderen hier, bij deze inham, omringd door grijze rotsen, waar de woeste rivier het kloppen van je hart overstemt. Waar ik nu sta was ook de foto met hem en zijn twee vriendjes genomen, de foto die hij in 1995 meenam op zijn vlucht uit Bosnië.

We doen het hier. Ik stap weer naar zijn messing urn, til 'm op, ga terug naar het water, draai de deksel eraf en stop hem in mijn handtas. Op de zijkant staat in zwierige letters '*Emil Jukić*'

gegraveerd. Zijn naam zo zien voelt raar. Ik moet duidelijk nog verwerken dat mijn man helemaal niet Emil Jukić heette. De echte Emil Jukić was sinds de zomer van 1995 vermist, vertelde Omer Zečinić, een Bosnische advocaat die gespecialiseerd is in onderzoek naar vermiste personen en die ik inhuurde om te achterhalen wie Emil werkelijk was. Ik sprak hem afgelopen woensdag in zijn kantoor in Sarajevo. De echte Emil Jukić verdween nadat een Bosnisch-Servische militie het halve dorp had uitgemoord en gezuiverd van alle Bosnische Kroaten en moslims. Pas in 2017 werden zijn botten in een massagraf gevonden en geïdentificeerd. Ik verstomde toen Omer Zečinić mij de boodschap bracht en barstte vervolgens aan zijn bureau in huilen uit. Zo beschamend. Mijn emoties zwiepen sinds dat gesprek alle kanten op en gaan van verbijstering naar razernij en van ongeloof naar verdriet. Het ene moment ijsbeer ik midden in de nacht door mijn hotelkamer, om even later in paniek het raam open te rukken en naar frisse lucht te happen. Vandaag houd ik me opvallend kranig, vanwege de jongens natuurlijk. Mijn moederinstinct geeft me de oerkracht die er altijd weer is als het om de kinderen gaat. Mijn zoons mogen niks merken. Die mogen niks weten. Nog niet.

Ik strijk met mijn duim over de gegraveerde letters op de urn. Maar... wie was hij dan? Met wie was ik 21 jaar getrouwd? Wie was de vader van mijn zoons? Ik zucht en weeg zijn urn in mijn handen. Emil is nu een paar kilo as. Ik knipper met mijn ogen en denk weer aan zijn gedrongen gestalte, zijn vierkante gezicht en de smalle lippen, de diepliggende bruine ogen, de iets uitstaande oren, de zwarte wenkbrauwen en de bruine stugge haren die hij overal had. Ik plaagde hem weleens door hem liefkozend 'mijn gorilla' te noemen en ergens was hij dat ook wel, met zijn robuuste bewegingen en zijn donkere beharing: een menselijke gorilla. Ik hoor weer hoe hij met de jongens belt en belangstellend informeert hoe het gaat op de universiteit, en zijn ondeugende lach wanneer hij zijn mannengrapen vertelt, waar Stefan en Joran dan zo hard om moeten lachen. Of zijn opgewekte stem met dat typische accent als hij me vraagt welke chocoladecreaties ik vandaag weer in mijn atelier heb ontworpen. Ik dacht hem zo goed te kennen, maar dat was dus niet zo. Het enige wat ik echt met zekerheid weet, is dat uit zijn zaad mijn zoons zijn geboren. De rest van hem kan waar zijn of gelogen.

Ik draai me om en zwaai naar de jongens, die bij de auto op mijn signaal wachten. Stefan en Joran houden witte rozen in hun handen en praten met Jelena, de studente Journalistiek uit Banja Luka die al twee weken dingen voor me uitzoekt en voor me tolkt.

‘We gaan Papa hier loslaten!’ schreeuw ik zo hard ik kan om de waterval te overstemmen en ik wijs naar de plek waar ik net nog de boomstam de rivier in duwde.

Stefan steekt zijn duim omhoog en beiden wandelen mijn kant op.

Ik stop mijn neus in de urn en ruik. Ik moet gelijk niezen. Jezus. Dit is dus de as van mijn man. Ik buk me, raak met mijn wijsvinger even het water aan, dip die vervolgens in zijn as en inspecteer mijn grijze vinger. Wie laat ik nu eigenlijk los? Wie was hij? Ik wiebel wat op mijn voeten en probeer me te concentreren. Emil – want zo blijft hij voor me heten – bracht me naar deze plek. Na bijna een jaar van rouw wilde ik mezelf uit dat donkere gat trekken. Met deze loslaatceremonie wilde ik mijn gemoed verlichten en zijn zelfmoord respecteren, want dáár ligt mijn probleem: ik worstel al een jaar met het feit dat hij op die Camino met zijn Joegoslavische jachtmes zijn keel opensneed.

‘Hij ziet er anders uit,’ had de Franse inspecteur gewaarschuwd, voordat hij me het mortuarium in Rodez binnenleidde. Stefan sloeg zijn arm om mijn schouder en bood aan om de identificatie te doen, maar ik weigerde. Ik wilde de man die daar lag zelf zien en checken of het waar was. Ik kon niet geloven dat mijn Emil zelfmoord had gepleegd. Het was allemaal een vergissing. De man in die koelcel was iemand anders, ik was er zó zeker van. Maar de dode was toch echt Emil. Hij lag daar als een slapende. En ineens herinnerde ik me de littekens op zijn rug en was daar die drang om zijn lijnen nog één keer aan te raken. Met een onvermoede kracht draaide ik de stijve Emil om en streelde over de bobbelige huid. Drie paar mannenhanden grepen me vast en trokken me weg van de stalen plaat. Ik mocht niet aan hem komen. Maar ik had het ribbelige mozaïek al gevoeld en zijn koude vel vertelde me de waarheid. Emil was dood en ik zou na het douchen nooit meer zijn plooiën drogen met de punt van mijn handdoek.

Hoe kón het dat ik nooit gemerkt had dat hij levensmoe was? Was ik te veel gericht geweest op mezelf? Op mijn chocolade-

kunst? Emil was er gewoon, maar ineens was hij er niet meer.

Toen zijn eerste verjaardag als dode naderde, klonk er een stem in mijn hoofd die me tot actie maande. Zo kon het niet langer. Ik moest mezelf herkrijgen. Ik moest accepteren dat hij op een parallelle weg was beland die was afgebogen naar de dood. Ik ging boeken lezen over rouwverwerking en stuitte op een studie die het positieve effect van een loslaatceremonie beschreef. Ja – dát is een goed idee, dacht ik, en maakte een foto van de samenvatting en stuurde die naar de jongens. ‘We gaan Papa loslaten,’ appte ik en vroeg mijn mannen of ze in het weekend naar huis konden komen om te overleggen. De colleges liepen ten einde en er was toch niks te doen in Amsterdam. Ze kwamen en we bespraken het grote loslaten. Stefan en Joran dachten goed mee. Op welke plek was Papa het gelukkigst geweest? We pakten onze fotoalbums erbij en bladerden huilend door ons verleden. We begonnen bij de geboorte van Stefan, 21 jaar geleden, in het ziekenhuis van Heerlen. Volgens Emil was dat een van de mooiste dagen van zijn leven, maar de lelijke flat van Zuyderland MC leek ons niet de geschikte plek. Toen we door de foto’s van een kanotocht door de Franse Ardèche van een paar jaar eerder bladerden, deed Joran het voorstel om de watervallen bij het Bosnische geboortedorp van Emil te kiezen.

‘Daar speelde Papa als kind, Mam. Die watervallen staan ook op een van de foto’s die hij op zijn vlucht meenam. En weet je nog toen we aan de oever van de Ardèche stonden en hij spontaan in elkaar zakte en begon te huilen? Hij vertelde dat hij nog herinneringen had aan de rivier van zijn dorp. Hij zei dat hij op die plek als kind had gespeeld, vele zomers achter elkaar. Weet je nog, Mam?’

Ja, dat wist Mam nog goed, want ik was in shock toen ik Emil zo zag. Ik boog me voorover, greep hem vast en begon hem te wiegen. Emil herstelde en kwam omhoog, waarna hij me innig kuste en in tranen vertelde dat ik het beste was wat hem ooit was overkomen.

Afgezien van dat ene moment aan de rivier de Ardèche sprak Emil zelden over zijn leven in Bosnië. Te veel oorlog, zei hij. Ik kende natuurlijk zijn administratieve feiten en wat anekdotes uit zijn kinderjaren, maar veel meer ook niet. Tot vorige week dacht ik

nog dat Emil een Bosnisch-Kroatische oorlogsvluchteling was die in het najaar van 1995 in Duitsland asiel had aangevraagd. Ik wist dat hij een Duitse verblijfsvergunning had gekregen. Die papieren moesten we bij de gemeente indienen toen we in 1998 trouwden en hij kort daarop de Nederlandse nationaliteit aanvraagde. En ik wist ook dat hij tussen 1990 en 1995 veel rottigheid had meegemaakt, omdat ik dat kon zien. Over zijn jukbeen liep een snee, hij had ook littekens voor bij zijn schouder en achter op zijn rug en hij had last van oorsuizen. De tinnitus had hij opgelopen nadat naast hem een granaat was ontploft, vertelde hij jaren geleden aan de kno-arts die we samen bezochten.

Dus reisde ik voor het grote loslaten naar Bosnië. Ik zou in de eerste twee weken met een gids een tocht maken langs de plekken van zijn jeugd, met niet meer dan drie foto's als kompas. De jongens zouden het laatste weekend komen, voor de loslaatceremonie bij zijn geboortedorp. Deze reis moest het kantelmoment worden tussen mijn leven mét Emil en mijn leven zónder Emil. We kozen de verjaardag van Emil als datum voor de herdenking, om zo het symbolische karakter van de handeling te versterken. Ik zou Emil loslaten bij zijn geliefde rivier, bij de hoge watervallen, bij zijn geboortedorp, op zijn verjaardag. Ik was enthousiast, ondanks het nog altijd drukkende verdriet, want ik was goed bezig. Maar toen wist ik nog niet dat ik hier een vreemde zou loslaten.

Ik veeg mijn vinger schoon aan mijn shorts en slik het bijna gesmolten chocoladeblokje door. Mijn tong speelt nog wat met de stukjes munt die ik door de cacao heb gemengd. In het boek stond dat ik moest ruiken, luisteren, kijken, voelen en proeven. Ik moest alle zintuigen activeren tijdens het Grote Moment. *Check.*

En nu herdenken. Stefan en Joran staan met betraande gezichten naast me. De jongens mompelen enkele woorden over liefde en afscheid en raken mijn schouder aan. Ik plant mijn voeten stevig op de kiezels en strijk met mijn handen langs de urn. We beginnen. Ik adem in en blaas uit. In mijn hoofd draai ik opnieuw de film af van het afgelopen jaar, vanaf die avond op 6 augustus. Ik zat in mijn pyjama voor de tv toen de bel ging, slofte naar de voordeur en deed open. Twee agenten keken me ernstig aan en vroegen of ze me even konden spreken. Aan de keukentafel vertelden ze dat

mijn man zelfmoord had gepleegd, op de Camino bij Conques. Een pelgrim had hem aan het einde van de ochtend gevonden. Ik zei dat het een vergissing was. Mijn man zou nooit zelfmoord plegen. Ze zaten aan de verkeerde keukentafel.

Ik denk dat ik zijn dood beter had kunnen verwerken als hij tijdens een val zijn nek had gebroken. Iets normaal. Zijn zelfmoord was niet normaal. Ik worstel nog steeds met het *waarom* van zijn dood. Hoe is het mogelijk dat mijn levenslustige man, die zo blij was dat hij die klote maagkanker had overleefd, zomaar een mes aan zijn keel zette en doorduwde? En dat nog wel tijdens het lopen van die vredige Camino, een paar uur na een appje waarin hij vertelde hoeveel hij van mij hield. Nee, nee, dacht ik toen de twee agenten waren vertrokken, mensen die zelfmoord plegen zijn eerst depressief en geven signalen af. Daar is wat mee. Met mijn Emil was *niks*. Hij was fit en vrolijk. Dus reisde ik naar Conques en vertelde de Franse politie dat het geen zelfmoord kón zijn. Emil was gedwongen. Ze moesten onderzoek doen, tierde ik en toonde zijn appjes met de vele smileys en hartjes, maar de conclusie bleef dezelfde. Er was uitvoerig forensisch onderzoek verricht. Emil had wel degelijk zelfmoord gepleegd. Er was geen twijfel mogelijk. Mijn dwalen was begonnen.

Ik houd de urn omhoog en zet enkele passen in de rivier. De jongens volgen me. Het stromende water kolkt rond mijn blote kuiten en lijkt me mee te willen sleuren. Wanneer het ter hoogte van mijn knieën komt, houd ik halt. Dit is ver genoeg. Wankelend op mijn blote voeten ga ik met mijn rug naar de wind staan. Ik buk me, duw de urn iets onder water en kantel de pot. De as van Emil verlaat de urn en vormt even een donkere streep, waarna de rivier hem meeneemt.

‘*Daag, mie leef Mielke,*’ fluister ik huilend.

‘Dag Papa,’ roepen Stefan en Joran in koor en ze leggen de rozen in het water. We grijpen elkaar vast. Wanneer de bloemen en de grijze streep met Emil zijn verdwenen, recht ik mijn schouders, pak de deksel weer uit mijn handtas en draai die weer op de urn. Zwijgend lopen we over de krakende kiezels naar de auto. Jelena knikt discreet naar ons, opent het portier en gaat al op de achterbank zitten. Mijn ademhaling is onregelmatig, alsof ik net een marathon

heb gelopen. Die loslaatceremonie heeft verdomme niks geholpen; de paniek borrelt weer op. Ik open de achterbak, duw de lege urn met ruwe bewegingen tussen onze koffers en gooi de achterklep met een knal dicht. Vervolgens loop ik naar de chauffeurskant en installeer me achter het stuur.

‘Is alles wel oké, Mam?’ vraagt Joran, terwijl hij het portier achter me opent. ‘Je bent zo... anders.’

‘Ja. Was heftig voor me. Daarnet. Maar ik heb een besluit genomen.’ Ik leg mijn handtas bij de handrem.

‘Een besluit? Wat dan?’ vraagt Stefan en hij komt naast me zitten. Hij draait zijn hoofd naar me toe.

‘Ik ga naar Frankrijk.’ Ik stop de sleutel in het startslot.

‘Naar Frankrijk?’ vraagt Stefan, terwijl hij zijn veiligheidsriem vastklikt.

‘Wat moet je daar dan?’ klinkt het achter me. Joran aait mijn krullen.

‘Ik ga de Camino van Papa lopen.’